

Pázmány Péter és a „tridentí rítus”

Déri Balázs: A Monumenta Ritualia Hungarica és a Pázmány előtti magyar liturgia

A Monumenta Ritualia Hungarica forráskiadvány-sorozat alapvetően a kora újkorba átnyúló középkori (vagyis az úgynevezett „tridentí” reformot megelőző) magyarországi latin liturgikus forrásoknak, a latin egyház legszélesebb értelemben vett rituáléjára vonatkozó szövegeknek filológiailag megállapított szövegkritikai kiadása. A sorozatot mint a Bibliotheca Scriptorum Mediae Recentisque Aevorum alsorozatát az ELTE BTK Latin Tanszékén létrejött liturgikus-szöveg-kiadó műhely (Déri Balázs és Földváry Miklós István) gondozza, és eddig két kötete jelent meg.

A magyar középkortudomány így olyan kutatási területet találhat, amelyben a mindkétfelől igaztalan túlzások miatt beteg dichotómia megszűnnék: egyszerre hazai célú, anélkül, hogy provinciális lenne, és nemzetközi horizontú, anélkül hogy idegen lenne. Kivételes lehetőség. Egy alapvetően nemzetközi kultúranyag sajátta szervesült változatrendszeréről s kiegészítéseiről van szó, ami a kutatás anyagát illeti. Romjaiban is felséges, de átlátható mennyiségű liturgikus szöveganyagunk alkalmas egy olyan módszertan kialakítására, amelyet a szerencsésebb (vagy az átláthatatlanul sok forrás miatt szerencsétlenebb) forráshelyzetben levő kutatás más területeken is hasznosíthat.

Füzes Ádám: Külső vagy belső kényszer? — Pázmány indítékai a római rítus bevezetésére

A magyar liturgiátörténet fontos epizódja volt az 1630-ban, Pázmány Péter kezdeményezésére és vezetésével végbement liturgiaváltás, a korábbi helyi liturgiák feladása. Az 1630-as nagyszombati nemzeti zsinaton az ország püspökei megszavazták, hogy elhagyva a korábbi helyi liturgiákat, átveszik a Trentói (Tridentí) Zsinat után reformált és Európa több országában már hatvan éve használt római misekönyvet és breviáriumot. Mi volt az oka a XVII. századi magyarországi liturgikus változásának, amely a világegyházban a Trentói Zsinatot követően bontakozott ki és amelyet hazánkban Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek kezdeményezett, vezetett és irányított?

A XVII. század eleji Magyarországon alig lehetett megtalálni a helyi liturgikus könyvek példányait, ami szükségessé tette, hogy valamilyen formában, de újonnan nyomtatottakkal pótolják azokat. Pázmány gyermekkora óta jezsuita neveltetésben részesült, a rend tagja, Rómában végezte teológiai tanulmányait. Mindez magától értődővé teszi, hogy liturgikus mintája kizárólag a római volt, hiszen abban nőtt fel, és a katolikus megújulástól pezsgő Rómában is annak terjesztését tanulta meg. A római liturgia átvétele Pázmánynak és az országnak egyben arra is jó alkalmként kínálkozott, hogy mind a bíboros, mind hívei pápahűségét bizonyítsa és biztosítsa.

A rítusváltás nem csak a liturgiátörténészek szomorúságára szolgál, hanem általa valóban szegényebb lett egyházunk, nemzetünk egy gazdag, sajátos és mégis európai örökség elvesztése következtében. Ugyanakkor a XVII. század első felének zilált és zavaros egyházi állapotai közepette nagy szükség volt Pázmány Péter erős kezére, egyházán belül és azon kívül is sokat tevő, annak felvirágoztatását célul tűző buzgalmára. A liturgiát (megfelelő könyvek és kultúra híján) alig vagy rosszul végző papság kezébe rövid idő alatt misekönyvet és breviáriumot adott, amelyekkel megindulhatott az az új lelkipásztorkodás és egyházi, lelki élet, amelyet a Trentói Zsinat nyomatékosan szorgalmazott. Végül is szomorú liturgikus szívvel mégiscsak igazat kell adnunk nehéz döntéséért az egyháza érdekeit tág perspektívában néző bíborosnak.

Földváry Miklós István: A Pázmány-rituále

Pázmány Péter neve többnyire inkább negatív összefüggésben merül föl a régi magyar liturgiátörténet vonatkozásában mint azé a főpapé, aki földadta a magyar egyházmegyék ősi hagyományát a korszellemnek és gyakorlati megfontolásoknak engedve. Kevésbé hangsúlyos, hogy egy olyan liturgikus könyv kiadása is az ő nevéhez fűződik, amely egyedül biztosítja a középkori magyar rítus máig tartó folytonosságát. Ez a könyv az 1625-ben megjelentetett *Rituale Strigiense*.

A könyv megítéléséhez szükséges néhány, a műfaj általános történetére vonatkozó megállapítás. A rituále tartalma leginkább a visszajáról határozható meg mint a római egyház azon rítusainak összessége, amelyek kívül esnek a misén és a zsolozsmán, de nem csak püspök végezheti őket. A könyvtípus a legfiatalabb minden liturgikus műfaj közül, és bár tartalmának egyes összetevői már az első hazai forrásokban felbukkannak, teljes képviselői a nyomtatványkorban lelhetőek föl először.

Az 1500-tól 1560-ig megjelent kiadások változó címek alatt és más-más tipográfiával, de lényegében azonos szerkezettel és tartalommal jelentek meg. E hagyományvonal jelentőségét az adja, hogy az utolsó, Oláh Miklós által kiadott változat (*Ordo et ritus*) már a Tridenti Zsinattal párhuzamosan képviselt tudatos állásfoglalást a sajátosan magyar szokásrend megőrzése mellett. Pázmány munkájának közvetlen előzménye azonban nem ez volt, hanem Telegdi Miklós 1583-as átdolgozása (*Agendarius*), másfelől pedig V. Pál pápa 1614-es *Rituale Romanum*-a. A Pázmány-rituále érvényes megítéléséhez az jut közelebb, aki e két forráshoz való viszonya szempontjából elemzi.

Telegdi munkájának jellemző vonása, hogy míg a liturgikus tartalom szintjén hűségesen őrzi az esztergomi örökséget, merész szerkezeti és lelkipásztori újításoktól sem tartózkodik. Egyrészt elhagyja a processzionális részeket (ennek következtében kerül ki a rituáléból például a nagyhét rendje), másrészt nagy teret enged a népnyelvűségnek, főleg a magas irodalmi és teológiai minőséget képviselő mintabeszédekben, amelyekkel az egyes fejezeteket bevezeti. Ezek

a celebráló pap számára voltak hivatottak segédletet jelenteni, amikor az adott szentségről tanította a híveket.

A római rituále a latin katolikus egyház egyetlen könyve, amely a Tridenti Zsinat után ténylegesen új összeállítás volt és amelyet egyedülként nem írt elő kötelezően a pápa a Rómán kívüli egyházaknak. Jellegzetessége a szerkezeti-tipográfiai korszerűség, a pontosság és a hibák kigyomlálása, másfelől az erős elméleti igény, amely a fejezetek élére helyezett teológiai kifejtésekben nyilvánul meg. Ezek funkcionális rokonai a Telegdi-féle mintabeszédeknek, de ugyanazt a célt ridegebben, kevésbé emberközeli módon és irodalmi szempontból alacsonyabb színvonalon szolgálják.

A két írott forrás mellett tekintetbe kell venni az emberi tényezőt is. A rituále a XVII. század elején azokat a rítusokat foglalja össze, amelyek a legnagyobb laikus érdeklődésre tarthatnak számot. Míg a liturgia nagyobb részét kitevő mise és zsolozsma ekkoriban mintegy papi magánügy volt, a rituále szertartásai a nép mindennapjainak legjelentősebb eseményeihez: a születéshez, a házasodáshoz, a betegséghez és a halálhoz kapcsolódtak. Éppen ezért ez volt az a terület, ahol egy esetleges reform a legkevésbé építhetett a klérus köteles engedelmességére, hiszen szélesebb rétegek ellenállását is figyelembe kellett venni.

Maga a Pázmány-rituále egy kissé megrövidített és filológiai ellenőrzött esztergomi tartalmat illeszt a *Rituale Romanum* szerkezeti keretei közé, miközben nem éri el annak szerkesztői átgondoltságát. Lemond viszont a Telegdi-féle megoldások mindegyikéről: a mintabeszédeket és a népnyelvű todalékokat elhagyja a római rubrikák és bevezető fejezetek kedvéért, és ahol módosít az eredeti hagyományon, rendszerint rövidebbé és ezzel jellegtelenebbé silányítja. Ezért megállapítható, hogy a mai kornak a rítusváltozatok értékét és gazdagságát méltányoló nézőpontjából visszalépés volt, ha kompromisszumok árán biztosította is, hogy egyes szertartásokat mindmáig egy, legalább a Pray-kódexig visszavezethető rend szerint végezhesünk. Nem bizonyult érzékenynek sem az Oláh-féle könyvek szigorú hagyományőrzésére, sem a Telegdi-félék még magasabb rendű, az esztergomi rítust a kortárs viszonyok közt alkotó módon megmenteni kívánó szándékára. Konzervativizmusa inkább engedmény a ma pasztorálisnak nevezett szempontnak, nem pedig elvi döntés eredménye. A nagy főpap és egyetemalapító iránti tiszteletet főntartva merjük mondani: ha egyszer lehetőség adatik az esztergomi rituále újabb kiadására, akkor nem Pázmány, hanem Telegdi művéhez lesz érdemes visszatérni.

Orlovsky Géza: Pázmány Péter imádságoskönyve

A *Keresztyén imádságos könyv* első kiadása 1606-ban, Grácban jelent meg. A sorban ez Pázmány második magyar nyelven kiadott munkája a három évvel korábban, Nagyszombatban megjelent, Magyarai Istvánnak szóló Felelet után. Az imádságoskönyv összeállítása gráci tartózkodása idején történt, ahol —mint az ajánlásban olvassuk— „sok mindennapi különb-különb foglalatosságok”

között szakított időt erre a munkára. A szerző életében még további három alkalommal jelent meg; másodszer 1610-ben, harmadszer 1625-ben, negyedszer 1631-ben — mindhárom alkalommal Pozsonyban. Az újrakiadások során a szerző minden alkalommal változtatott valamelyest az imádságoskönyv anyagán: egyes részeket kihagyott, másokat betoldott vagy áthelyezett a kötetben belül. A legjelentősebb tartalmi változtatásokra az 1610-es, második kiadás során került sor. Az imádságok forrásairól maga Pázmány mondja: „egynéhány ájtatos könyörgéseket és hálaadásokat szedék öszve, nem csak a régi szent Atyák írásaiból, de legfőképpen a Szentírásból, hogy az Istennek szájából származott igékkel könyörögjünk. [...] e könyvbe foglalt imádságoknak csaknem minden része a Szentírásból vétetett.”

Pázmány Imádságoskönyve előtt ismereteink szerint összesen öt magyar nyelvű katolikus imakönyv, illetve imádságokat is tartalmazó katekizmus jelent meg. Ezek dátuma: 1572, 1591, 1594, 1596, 1599. A század végén a kiadások sűrűsödése mutatja az ilyen kiadványok iránti növekvő igényt.

Pázmány munkájának jellemzéséül elmondhatjuk, hogy igazi tridentin szellemű kötetet sikerült összeállítania. Olyan imádságos könyvet, amely a híveknek a vallás gyakorlásával kapcsolatos összes tevékenységben praktikus segédanyagot szolgáltatott. Nemcsak lelki olvasmányt, hanem katolikus tanítást, a liturgia magyarázatát, gyónótükrt és hitvédelmi segédanyagot adott a vallásos könyvekben szűkölködő laikus hívek kezébe, és még abban a helyzetben is támaszt nyújtott a vallás gyakorlásához, ha olvasója olyan területen élt, ahol nem volt lehetősége katolikus templom felkeresésére. Különös értéke, hogy az olvasót bevezette a Szentírás világába egy olyan korszakban, amikor még nem állt rendelkezésre katolikus Biblia-fordítás.

Különösen figyelemre méltó, hogy a kötet 10. része valóságos irodalmi mellékletként is értelmezhető, ahová a hét bűnbánati zsoltár és a Mária-antifónák komoly művészi értékű, verses átdolgozásait válogatta Pázmány. Közöttük a szerkesztő által is kiemelt helyen szerepel az 50. (Miserere) zsoltár Balassi Bálint által szerzett parafrázisa. A többi verses szöveg szerzőjeként a szakirodalom általában Nyéki Vörös Mátyást nevezni meg. Ez az attribúció azonban csak stilisztikai érveken alapul, ezért szükséges lesz a szerzőség kérdését újra gondolni.

Az ellenállók: Zágráb és a pálosok

Molnár Antal: Pázmány liturgikus reformja és Zágráb

Pázmány liturgikus reformját a magyarországi egyházmegyékben komolyabb ellenállás nélkül fogadták el, egyedül a zágrábi püspökség ellenállásáról maradtak fenn forrásaink: a zágrábi káptalan szívósan ragaszkodott az egyházmegye régi liturgikus hagyományaihoz. Az előadás ennek a tiltakozásnak a hátterét mutatta be, elhelyezve a mozgalmat a kor egyház- és kultúrtörténeti